

„Znalci na extremismus“: sociální vědy ve službách vnitřní bezpečnosti?¹

“Experts on Extremism”: Social Sciences in the Service
of Homeland Security?

Miroslav Mareš

ABSTRACT This article analyses the use of social scientists as court experts in the field of the legal countering of extremism in the Czech Republic. The author elaborates a framework for an analysis of this issue in the context of militant democracy. Legal conditions within this field are explained and they are confronted with the real activities of these court experts. The historical development of court “extremist” experts in the Czech Republic is described. Public discourse on extremism and court experts is analyzed, including criticism of the alleged “misuse” of the social sciences “in the name of homeland security.”

KEYWORDS Court experts, social sciences, homeland security, Czech Republic, extremism

Úvod

V České republice se sociální vědy a právo dostaly do specifické interakce v souvislosti s institutem soudního znalectví, a to především v oblasti protiextremistického působení státu. V této velmi citlivé oblasti z hlediska demokracie a represe došlo i k řadě více či méně kontroverzních událostí a procesů, které výrazně ovlivnily výslednou podobu státní protiextremistické politiky. V tomto článku jsou popsány a analyzovány hlavní výzvy a problémy, které tento specifický vztah mezi sociálněvědním a právním prostředím v ČR přinesl.

Výrazný proces zapojení sociálních vědců do právní expertízy v protiextremistické oblasti se v ČR odehrával v době, kdy v širším kontextu podle Franka Fischera docházelo v demokratických zemích k dilematu – na jedné straně rostla potřeba specializované expertízy, na druhé straně klesala důvěra v experty ohledně toho, jakým způsobem pojmají problémy, s nimiž jsou konfrontováni (Fischer 2009: 4). Současně se v Evropě diskutuje o „technokratizaci“ veřejného prostoru prostřednictvím expertíz a jejich politizaci (resp. o související potřebě de-politizace expertíz) (Radaelli 1999: 14).

Sociální studia. Katedra sociologie FSS MU, 2/2015. S. 69–82. ISSN 1214-813X.

¹ Tento článek byl zpracován v rámci projektu „Soudobé výzvy demokracii ve středovýchodní Evropě“ (GAP408/11/0709), financovaného z podpory Grantové agentury ČR.

Základním výzkumným cílem článku je proto objasnit příčiny a důsledky zapojení některých sociálních vědců do procesu dokazování v oblasti protixtremistického působení práva. Výzkumná otázka zní: jakým způsobem došlo k relativně silnému zapojení některých sociálních vědců do protixtremistického působení v ČR a jakým způsobem bylo toto zapojení vnímáno ve veřejné sféře?

Článek je pojat jako kvalitativní studie, která využívá analýzy veřejné politiky, historické metody a srovnávacího přístupu. V části o právních předpokladech budou využity i metody právní analýzy, ale článek je dominantně psán ze sociálněvědní perspektivy a neobsahuje komplexní zpracování právní úpravy soudního znalectví a její soudní praxe. Autor vychází především z primárních pramenů, kterými jsou úřední dokumenty z resortů vnitra a spravedlnosti, dále pak soudní rozsudky a další rozhodnutí orgánů činných v trestním řízení.

V článku bude primárně věnována pozornost využití politologie a příbuzných oborů. V praxi je v různých případech využívána i psychologie, která je „klasickým“ a samostatným znaleckým oborem zaměřeným na psychologickou charakteristiku pachatele. Její využití ve sledované dimenzi článku není chápáno natolik kontroverzně jako u jiných sociálněvědních oborů. Proto nebude nadále zapojení znalců z oblasti psychologie sledováno, pokud nebude přímo souviset s hlavním tématem článku.

Základní právní předpoklady využití soudních znalců v oblasti extremismu

Soudní znalectví obecně má přispívat k důkladnějšímu poznání skutkového stavu v různých oblastech práva, z hlediska extremistických deliktů pak v důkazním řízení ve správním a trestním řízení. Jeho podstatou je zprostředkovat odborné poznatky, které nejsou známy běžným účastníkům právních vztahů soudního řízení a které jsou přitom podstatné pro rozhodnutí v právních vztazích a v soudním řízení. Obecně soudní znalec – a zvláště pak v trestním řízení – není v českém a v zásadě ani v kontinentálním právu chápán jako „pomocník“ soudce či jedné ze stran soudního řízení, ale jako neutrální součást řízení (Musil 2010). Naopak soudce nemá využívat vlastních odborných znalostí ve specializovaných mimoprávních oblastech, i kdyby jimi disponoval – tedy nemá řešit skutkové otázky, ale právní, zatímco u znalce je tomu naopak (Křístek 2013: 36).

Soudní znalectví jako specifický institut má kořeny již v rakouském právu platném v českých zemích v 19. století (Musil 2010). V současnosti je v ČR upraveno především zákonem č. 36/1967 Sb., který byl několikrát novelizován, zvláště pak novelou č. 444/2011 Sb. (Škoch 2012). V souvislosti s tím, že soudní znalectví v oblasti extremismu se do současného stavu vyvíjelo zhruba od poloviny 90. let (viz níže), je třeba mít na paměti, že při jeho zrodu a vytváření hrála roli i právní úprava před touto novelou (právní účinnosti nabyla v roce 2012). Účelem tohoto zákona je „zajištění řádného výkonu znalecké a tlumočnické činnosti v řízení před orgány veřejné moci, jakož i znalecké a tlumočnické činnosti prováděné v souvislosti s právními úkony občanů nebo organizací“ (Zákon č. 36/1967 Sb.).

Znaleckou činnost vykonávají znalci zapsaní do znaleckých seznamů vedených krajskými soudy a Ministerstvem spravedlnosti, a dále znalecké ústavy vedené v seznamu

Ministerstva spravedlnosti. Zákon předpokládá jako výjimečné i přibrání znalce, který není zapsán v seznamu znalců. Jak však bude uvedeno dále, zvláště v 90. letech a v první dekádě nového století bylo v oblasti extremismu toto ustanovení v oblasti extremistické činnosti uskutečňováno velmi často.

Státní orgán může podle zákona ustanovit znalcem osobu, která není zapsána do seznamu a má potřebné odborné předpoklady pro to, aby podala posudek, a která s ustanovením vyslovila souhlas,

- a) není-li pro některý obor znalec do seznamu zapsán,
- b) nemůže-li znalec zapsaný do seznamu úkon provést,
- c) jestliže by provedení úkonu znalcem zapsaným do seznamu bylo spojeno s nepřiměřenými obtížemi nebo náklady (Zákon č. 36/1967 Sb.).

Soud může ustanovit znalcem osobu, která není zapsána do seznamu, také tehdy, jde-li o posouzení zvláště složitých odborných otázek (Zákon č. 36/1967 Sb.).

„Zapsaným“ soudním znalcem mohl být podle právní úpravy platné do 1. ledna 2012 jmenován český státní občan, který měl potřebné znalosti a zkušenosti z oboru, v němž měl jako znalec působit (především ten, kdo absolvoval speciální výuku pro znaleckou činnost), měl takové osobní vlastnosti, které dávaly předpoklad pro to, že znaleckou činnost může řádně vykonávat², a se jmenováním souhlasil (Zákon č. 36/1967 Sb.). Po novele zákonem č. 444/2011 Sb. může být znalcem jmenován i občan jiného členského státu EU, který má na území ČR povolen trvalý nebo přechodný pobyt, nebo státní příslušník nečlenské země EU, který má na území ČR povolen trvalý pobyt. Přibyla i explicitně formulovaná podmínka bezúhonnosti a ustanovení, že nebyl v posledních třech letech vyškrtnut se seznamu znalců a tlumočnicků pro porušení povinností podle tohoto zákona (Škoch 2012).

Zákon umožňoval a umožňuje znaleckou činnost ústavů. V původní úpravě bylo uvedeno:

Jsou-li v určitém oboru ústavy nebo jiná pracoviště specializována na znaleckou činnost, jsou státní orgány povinny vyžadovat posudky především od nich. Ve zvláště obtížných případech vyžadujících zvláštního vědeckého posouzení mohou státní orgány požádat vědecké ústavy, vysoké školy a instituce, aby samy podaly posudek. (Zákon č. 36/1967 Sb.)

Od 1. ledna 2012 zní příslušný § 21 zákona následovně:

1) Znaleckými ústavy jsou právnické osoby nebo jejich organizační složky, které jsou specializovány na znaleckou činnost a jsou zapsány do seznamu znaleckých ústavů.

(2) Seznam znaleckých ústavů vede a o zápisu do něj rozhoduje ministerstvo spravedlnosti.

(3) Seznam znaleckých ústavů se člení na dva oddíly. Do druhého oddílu seznamu znaleckých ústavů se zapisují vysoké školy nebo jejich součásti a veřejné výzkumné instituce, případně jiné osoby veřejného práva nebo jejich organizační složky vykonávající vědeckovýzkumnou činnost

² V realitě se znalecká oddělení např. dotazovala obecních a městských úřadů, v nichž měl žadatel trvalé bydliště, jakou má v obci pověst, zda žije řádným životem apod.

v příslušném oboru. Tyto ústavy jsou určeny především pro zpracování znaleckých posudků ve zvlášť obtížných případech vyžadujících zvláštního vědeckého posouzení. Do prvního oddílu seznamu se zapisují ostatní znalecké ústavy podle odstavce 1.

(4) Vysokou školu nebo její součást lze zapsat do seznamu znaleckých ústavů, má-li v příslušném nebo příbuzném oboru akreditován doktorský studijní program.

(5) Orgány veřejné moci mohou požádat znalecké ústavy zapsané v oddílu druhém, aby podaly posudek, pouze jde-li o případ podle odstavce 3 věty druhé. (Zákon č. 36/1967 Sb.)

Znalci i znalecké ústavy podle zákona nesmějí být podjatí věci, k orgánům provádějícím řízení, k účastníkům nebo k jejich zástupcům. Musí dodržovat mlčenlivost o skutečnostech, o nichž se dozvěděli v souvislosti se znaleckou činností. Zapsaní znalci a ústavy musí řádně vést znalecký deník, účtovat si odměny za znaleckou činnost podle předpisů a dodržovat řadu dalších předepsaných ustanovení. Při nesplnění těchto povinností se dopouštějí správních deliktů, což umožňuje jejich sankcionování dle zákona (Zákon č. 36/1967 Sb.), případně mohou být i odsouzeni za úmyslně podaný nepravdivý posudek nebo úmyslné nepravdy či zamlčování před soudem a dalšími orgány podle trestního zákoníku (Zákon č. 40/2009 Sb.).

České trestní právo umožňuje rovněž podání odborného vyjádření v případě, kdy záležitost k posouzení není natolik závažná, aby vyžadovala znalecký posudek. Toto vyjádření má povahu listinného důkazu (Fryšták 2010: 2). Jak uvádí Fryšták a Krejčí: „Odborné vyjádření nemá nikde stanovené přesné formální náležitosti, jako je jeho obsah, forma atd. Nemusí (ale může) být vypracováno znalcem nebo znaleckým pracovištěm, ani není výsledkem znalecké činnosti“ (Fryšták a Krejčí 2009: 25).

Znalci v trestním řízení nesmí řešit právní otázky a hodnotit důkazy, totéž platí i pro správní řízení. Je přitom třeba zdůraznit, že znalecký posudek je jedním z důkazů v rámci správního či trestního řízení (Fryšták a Krejčí 2009) a v rámci řízení nemá ze zákona privilegované postavení oproti jiným důkazům. V realitě českého soudnictví je však důraz na váhu znaleckého posudku mimořádně velký (Musil 2010).

V praxi se často vyskytuje problém (v oblasti extremismu však spíše až v posledních letech), že více znalců má na věc odlišný názor. K tomu uvádí Jan Musil:

Jako pomocná kritéria pro úvahu o tom, kterému znalci přiznat větší věrohodnost, lze zohlednit např. délku jejich znalecké praxe, publikační činnost a ohlasy na ni, vědecké aktivity znalce. Je ovšem namístě varovat před absolutizací těchto kritérií. Např. renomé odborníka získané v akademickém prostředí se zakládá na specifických předpokladech (vědecké hodnosti, citační indexy, pedagogické výkony, schopnost teoretické abstrakce), které nemusí mít valný význam pro kvalitu praktické aplikace poznatků vědy v jedinečných případech, kterou provádí znalec. (Musil 2010)

Obecně lze konstatovat, že české právo klade důraz na odbornou způsobilost a nepodjatost znalce a na jeho roli coby „dodavatele“ informací a znalostí, které jiní účastníci řízení nemají. To platí i pro odborné vyjádření, které by mělo být poskytováno „v lehčích případech“ a podle některých expertů by mělo být mnohem častějším důkazním prostředkem než znalecký posudek (Fryšták a Krejčí 2009: 25). Nespokojenost s úrovní znalectví v mnoha oborech vedla k novelizaci v roce 2011, nicméně i nadále se pracuje na zásadní změně úpravy

znalectví v ČR. Jako specifická výzva se objevila i potřeba upravit znalecké obory tak, aby odpovídaly současným potřebám. V oblasti znaleckého posuzování extremismu je tento problém specifický i vzhledem k dosavadnímu historickému vývoji.

Historie a vývoj soudního znalectví v oblasti extremismu v ČR

Problematika extremismu a vztahu sociálních věd se stala v oblasti soudního znalectví relevantním problémem především v 90. letech, kdy stát hledal nové možnosti k boji proti rozmáhajícímu se fenoménu extremistické kriminality. Neznamená to, že by v předchozích obdobích znalecké posudky pro soudní případy související s extremismem využívány nebyly, nicméně takovéto posudky např. v období první a třetí republiky psaly pověřené státní orgány³ (v tu dobu navíc nebyl používán v takové míře jako v současnosti termín extremismus či jeho mutace).

Po roce 1989 byly bezpečnostní a justiční státní orgány – nejprve v Československu a po rozpadu federace v samostatné České republice – postaveny před výzvu spočívající v existenci uskupení a jednotlivců, kteří se z politicko-ideových důvodů postavili proti novému režimu a chráněným hodnotám. Pod vlivem zahraničních modelů byl pro potírání těchto jevů zvolen koncept extremismu, resp. protiextremistické politiky. Extremismem byla přitom v zásadě chápána anti-teze demokratického ústavního státu (v souladu s pojetím extremismu v sousedním Německu, které sloužilo jako silný inspirační zdroj) (Mareš 2003: 556).

Protiextremistické složky Policie České republiky – resp. do roku 1991 složky Veřejné bezpečnosti – byly nejprve nepříliš systematicky budovány ve vazbě na koncentraci rasisticky orientovaných skinheads (kteří masivně útočili proti Romům, cizincům a názorovým oponentům) a ultralevicových militantů. Zlom nastal v roce 1996 v reakci vlády na rasistickou vraždu Tibora Berkiho ve Žďáru nad Sázavou, kdy byl vytvořen systém protiextremistických specialistů na okresech i v krajích a extremismem se začal zabývat i Útvar pro odhalování organizovaného zločinu. Problematice rasově motivované a extremistické trestné činnosti se specializovaně začalo věnovat i Nejvyšší státní zastupitelství a jemu podřízené složky. Vedle „policejně-justiční“ linie se již od počátku 90. let rozvíjela i linie sledování extremismu zpravodajskými službami, především Federální bezpečnostní informační službou (FBIS) a následně Bezpečnostní informační službou (BIS) (Mareš 2003: 556).

V polovině 90. let došlo rovněž k první výrazné politické diskusi o extremismu. Ministerstvo vnitra se rozhodlo publikovat zprávu o problematice extremismu a v roce 1994 zahájilo sběr podkladů (i za pomoci BIS), v roce 1995 ji pak zveřejnilo. Ve zprávě se ocitly vedle nacionalistických, neonacistických, komunistických a anarchistických organizací i organizace ekologické a zabývající se ochranou zvířecích práv, což vyvolalo vlnu nesouhlasu v části mediální a politické sféry (Keller 1998). Navíc se objevily různé názory na to, co a koho do problematiky politického extremismu zahrnout. V rámci rozsahu tohoto článku není možné podrobněji analyzovat diskurs o extremismu v českém prostředí, je však třeba

³ Např. v procesu s čelnými představiteli nacistické organizace Volkssport v roce 1932 v Brně byl využit posudek vojenských znalců o této organizaci od majorů generálního štábu Kopačky a Hrabovského (Burian 2012: 166).

identifikovat dva zásadní podněty, které přivodily zájem bezpečnostních složek o spolupráci se sociálními vědci v oblasti extremismu:

1. Potřeba řešit trestnou činnost a jiné delikty související s extremismem v situaci, kdy bezpečnostní a justiční složky neměly o některých fenoménech dostatek znalostí.

2. Potřeba objasnit možná pojetí extremismu a pomoci identifikovat uskupení, která lze v českém prostředí pod tento pojem podřadit.

První pokusy o využití soudních znalců v případech extremistické trestné činnosti se objevily již v polovině 90. let. V případě vydavatelů antisemitského Týdeníku Politika byla využita Filozofická fakulta Univerzity Karlovy (u soudu za ni mluvil historik Zdeněk Kárník, kritizovaný obviněnými za podjatost a za to, že tento posudek nahradil jiný, pro obviněné příznivý posudek Rudolfa Jičina z Filozofického ústavu Československé akademie věd) (Voříšek 1995).

V případě vydavatele jiného antisemitského periodika té doby – Nového dneška – byl zase ad hoc přibrán soudní znalec z oboru lingvistiky. Postupně se však bezpečnostní složky začaly orientovat na přibírání znalců z historie a politologie, kteří byli ochotni znalecké posudky napsat. Tito znalci nebyli jmenováni ministrem spravedlnosti, a policie a soudy je tedy přibíraly pouze pro jednotlivé případy. Od roku 1998 začal být v této roli často přibírán historik Miroslav Gregorovič (Hádková 2007). Hlavními takto přijímanými odborníky se od roku 1998 stali historik zabývající se dějinami fašismu a zhruba v téže době i politolog Zdeněk Zbořil.

V „druhé větvi“ vztahu sociálních věd a „expertíz na extremismus“ se stala důležitou záležitostí aktivita někdejšího studenta katedry politologie Filozofické fakulty v Brně Michala Mazla, který se ve své bakalářské i magisterské diplomové práci věnoval problematice domácího extremismu v ČR. Tato jeho práce zaujala pracovníky Ministerstva vnitra. Katedře politologie byl v roce 1996 zadán grantový projekt MVČR (reg. č. 1996/1997/005) zaměřený na výzkum extremismu, jehož výsledkem byla především publikace *Politický extremismus a radikalismus v České republice* editovaná Petrem Fialou (Fiala 1998), tehdejšími vedoucími brněnské katedry politologie (která v souvislosti se vznikem nové Fakulty sociálních studií MU přešla pod novou fakultu). Stěžejní kapitolu napsal Michal Mazel (Mazel 1998), na publikaci se však podíleli i další experti (Maxmilián Strmiska, Pavel Barša, Jan Keller, Vladimír Čermák), kteří představovali různé (i kritické) náhledy na koncept extremismu. Vojtěch Šimíček popsal právní aspekty a Miroslav Mareš se s Petrem Fialou věnoval politologické analýze tehdejších politických stran označovaných za extremistické (Fiala 1998).

Michal Mazel následně odešel pracovat do Prahy na Odbor bezpečnostní politiky MVČR, přičemž resort vnitra měl i nadále zájem o spolupráci s akademickou sférou. Specialisté z protiextremistických oddělení policie vyžadovali v témže období i další experty na znalecké posudky, a to zvláště v mimopražských regionech. Objevoval se i tlak na to, aby byli využíváni znalci zapsáni trvale a nebylo je třeba přijímat ad hoc. Od roku 1997 zpracovával odborná vyjádření a posudky ad hoc sám či v rámci ad hoc přibíraného znaleckého ústavu Filozofické fakulty MU a od roku 1998 Fakulty sociálních studií Miroslav Mareš, od roku 1999 pak v rámci Filozofické fakulty Univerzity Karlovy Teddy Sunardi. Oba tito politologové požádali o jmenování znalcem a v roce 2000 byli ministrem spravedlnosti jmenováni.

Problém se ovšem vyskytnul se znaleckým oborem, ve kterém měli být jmenováni. Znalecké obory, které Ministerstvo spravedlnosti a jemu podřízené krajské soudy vedly, byly vytvořeny již koncem 60. let a nebyly novelizovány. Sociální vědy, resp. politologie a související obory se v nich nevyskytovaly (samozřejmě zde ale byla obsažena psychologie). Ve sdělení Policejního prezidia o stanoviscích Nejvyššího státního zastupitelství a Nejvyššího soudu ČR z 2. dubna 1998 přitom bylo ve vztahu k posuzování extremistických symbolů uvedeno, že při prokazování toho, zda se jedná o symboly hnutí, které prokazatelně směřuje k potlačení práv a svobod občanů nebo hlásá národnostní, rasovou, třídní nebo náboženskou zášť, „bude zřejmě potřeba kromě jiných důkazů provést důkaz odborným vyjádřením či znaleckým posudkem z oboru politologie, sociologie či historie“ (Policejní prezidium České republiky 1998: 2).

Policie předtím sice u znalců ad hoc psala do usnesení obory politologie, sociální vědy a podobně, ale v oficiálním seznamu nebyly. Po jednáních na znaleckých odděleních soudů nakonec byla problematika extremismu podřazena nepříliš logicky pod obor kriminalistika, s odůvodněním, že v sobě zahrnuje i kriminologické aspekty. Nebylo určeno znalecké odvětví. U Sunardiho byl jako specializace zapsán „pravicový extremismus“, u Mareše „společenská závadnost textů a zástupné symboly“ (takto byla specializace označována v některých předchozích příbráních znalců ad hoc Policie ČR).

Následně pak docházelo k paradoxní situaci, kdy některé ad hoc posudky byly označovány adekvátním sociálněvědním oborem, zatímco „řádné“ posudky byly zpracovány v nelogickém oboru kriminalistika. FSS MU přitom byla zapsána jako znalecký ústav v oboru sociálních věd, zatímco u individuálních znalců to dlouhou dobu nebylo možné. Tato problematika praxe byla diskutována mezi znalci a orgány Ministerstva vnitra a Ministerstva spravedlnosti. Teprve v situaci, kdy nárůst agendy extremistické trestné činnosti vyžadující znalecké zkoumání narůstal, v roce 2008 ministr spravedlnosti Jiří Pospíšil na základě žádostí Ministerstva vnitra zřídil obor sociální vědy – odvětví politologie a v jeho rámci pak mohly existovat různé znalecké specializace s extremistickou tematikou. Tento krok uznání „sociálněvědní expertízy“ byl tedy důsledkem znalostního deficitu a potřeby podložit vlastní rozhodnutí u orgánů činných v trestním a právním řízení poznatky, které byly chápány jako sociálněvědní, nikoliv kriminalistické. V tu dobu již ovšem znalcem nebyl Teddy Sunardi, který odešel k Policii ČR, a krátce poté se znaleckou činností rozhodl ukončit Miroslav Mareš.

Následovala výzva Ministerstva spravedlnosti k různým vědeckým institucím a osobám, aby se staly znalci v oblasti extremismu. Někteří noví znalci a instituce pak ale nebyli zapsáni pouze v novém oboru sociální vědy – odvětví politologie, ale i ve starém oboru kriminalistika, včetně kontroverzní specializace společenská závadnost textů a zástupné symboly. Bylo tomu v případě Vysoké školy Karlovy Vary (byla znaleckým ústavem do roku 2013, poté přestala být znaleckým ústavem v důsledku novely požadující akreditované doktorské studium) i nových individuálních znalců Ivo Svobody a Josefa Zouhara. S výjimkou Mazla neměli tito lidé politologické vysokoškolské vzdělání, což platí i pro teologa Zdeňka Vojtíška a historika Jana B. Uhlíře (zapsaného v roce 2014). Tito dva znalci však již nejsou zapsáni v oboru kriminalistika. Svoboda činnost ukončil v roce 2014. V oboru sociální vědy „s rozsahem znaleckého oprávnění pro politologii k posuzování problematiky extremismu

a terorismu“ je zapsána Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta filozofická, Katedra politologie a mezinárodních vztahů, Katedra antropologie a historických věd (Ministerstvo spravedlnosti 2014).

Realita využití soudních znalců v oblasti protixtremistické aplikace práva

Na základě právních předpokladů a obecného vymezení sociálních věd, resp. politologie a příbuzných oborů, by bylo možné se domnívat, že budou soudně využívány poznatky sociálních věd získané na základě metodologie a teorie těchto věd. Pokud je sociálněvědní metodologie aplikována, je to v zásadě nadbytečné a kontroverzní (jako např. v případě aplikace Foucaultovy kontextuální analýzy Ivem Svobodou) (Svoboda 2013).

V realitě však dominují dotazy na celkovou charakteristiku jevu, který souvisí s probíhajícím řízením, tedy např. charakteristiku organizace, symbolu, knihy, CD nosiče apod. Znalci mnohdy nejsou kladeny otázky zaměřené na konkrétní problémy, na které orgán činný v trestním řízení narazí, ale paušálně jsou předkládány k posouzení např. krabice se zabavenými CD, kompletní zálohované internetové stránky apod. Znalec v zásadě doplňuje důkazy, které je možné obstarat jiným způsobem (např. mezinárodní právní pomocí, pokud se týká charakteristiky zahraničních a mezinárodních organizací).

Časté je dotazování se na notoriety, které by měly být známy každému vysokoškolsky vzdělanému člověku, např. na význam hákového kříže nebo na pozdrav „Sieg Heil“. Znalec přitom nemůže posuzovat úmysl pachatele či společenskou nebezpečnost jeho jednání, což je plně záležitostí soudu. V některých případech jsou však posuzovány symboly, výrazy či jiné atributy extremismu, které nejsou obecně známy.

Závažným problémem, který se netýká pouze „extremistického“ soudního znalectví, ale v jeho rámci se projevuje specificky citlivě, je tlak na řešení právních otázek a na hodnocení důkazů znalcem, a to zvláště v trestním řízení (Ministerstvo vnitra 2008). Obecně se zvláště policejní orgány řídily a často i řídí doporučeními vycházejícími z publikace Jana Chmelíka z roku 2001 (tehdejšího pracovníka Policejního prezidia ČR), kde jsou v navrhovaných otázkách v kapitole o znaleckém dokazování rasově motivované trestné činnosti obsaženy právě takové otázky, které k právním otázkám a hodnocení důkazů směřují, např. „zda a do jaké míry jsou materiály předložené ke zkoumání otevřenou propagací myšlenek rasové výlučnosti, nesnášenlivosti a zášti k jinému národu, národnostní menšině, etniku či jiné rasově odlišné skupině obyvatel“ (Chmelík 2001: 104).

Ze znaleckého posudku či odborného vyjádření bylo několikrát dokonce explicitně citováno údajné stanovění toho, zda jde o trestný čin, či nikoliv (popřípadě byly přímo ve znaleckém posudku vneseny dotazy, zda byl určitým skutkem spáchán trestný čin) (Mareš a Výborný 2014). Ve zprávě o problematice extremismu na území České republiky za rok 2000 je např. uvedeno, že na

základě novinového článku v SD bylo započato šetření v trestním oznámení, které podal primátor města Ústí nad Labem ve věci znaku srpu a kladiva, který je umístěn na budově na Mírovém náměstí v centru města, jejíž majitel je podnikatel V. J., nar. 1948. Ke znaku srpu a kladiva bylo vypracováno odb. vyjádření, které vypracoval M. G. znalec z oboru politologie, který uvedl, že

znak srp a kladivo není v rozporu se zákonnými normami České republiky. Na základě odborného vyjádření znalce z oblasti politologie byla věc usnesením policejního orgánu odložena pro přešpek. (Ministerstvo vnitra 2001: 60)

Jiné otázky navržené Chmelíkem, které se následně objevily v různých modifikacích v usneseních o přibrání znalce i v manuálu pro státní zástupce, nejsou zodpověditelné bez důkladného sociologického šetření (které není v silách dotazovaného uskutečňovat). Příkladem je otázka, „zda a do jaké míry jsou rasové projevy schopny navodit negativní až nepřátelské veřejné mínění majoritní části obyvatelstva vůči napadené minoritě a do jaké míry jsou tyto projevy schopny vyvolat u obyvatel emotivní nepřátelské reakce“ (Šabata 2009: 90).

Soudně byla akceptována i praxe, kdy jsou prostřednictvím znaleckého posudku či odborného vyjádření „zprocesňovány“ informace ze zpráv o extremismu, vydávaných Ministerstvem vnitra (které částečně čerpají i z informací zpravodajských služeb, jež jsou jinak v trestním řízení obtížně využitelné). Stalo se tak např. v procesu se členy hudební skupiny Buldok v roce 2006, kdy tuto praxi uznal i Nejvyšší soud⁴ (Nejvyšší soud 2006).

Zřejmě nejzávažnějším problémem při využití znalců je to, pokud jsou při zpracování posudků či odborných vyjádření manipulováni ze strany orgánů činných v trestním řízení požadovaným směrem. Stalo se tak např. v procesu se členem ruské neonacistické skupiny Kolovrat. Ve vztahu k M. G., který zpracoval k případu odborné vyjádření, bylo v odůvodnění rozsudku uvedeno:

Pokud původně v odborném vyjádření uváděl, že skupina Kolovrat v podstatě nehraje, ale jedná se pouze o zastírací manévr a ve skutečnosti pašuje zbraně, pak v průběhu hlavního líčení uvedl, že tato skutečnost mu byla řečena ze strany policie, pokud v průběhu přípravného řízení zpracovával odborné vyjádření, tak mu ho policie neustále pomyslně škrtala s tím, že má s nimi moc slitování a je nutno přesněji formulovat odpovědi na otázky tak, aby odpovědi směřovaly nějakým způsobem ke Kolovratu, ale aby to zároveň byla pravda. Policie po něm požadovala údernější odpovědi, aby měli tvrdší postih, přičemž svědek vycházel pouze z dokumentů, které mu byly policií předloženy. (Obvodní soud pro Prahu 6 2007: 6)

⁴ V jeho usnesení je mj. k použitému znaleckému posudku uvedeno: „Dále se v posudku zabýval skupinami či frakcemi hnutí skinheads a jmenoval organizace a skupiny, které lze považovat za potenciální konzumenty hudební produkce skupiny B. a které jsou současně považovány za neofašistické, resp. neonacistické. Přitom vycházel ze závěrů výročních zpráv Ministerstva vnitra ČR z let 1998 až 2002 a ve výčtu popsanych skupin či hnutí jmenoval B.&H., B. H. S., N. o., N. a. aj.“ A dále se zde konstatuje: „Obviněný M. Š. nepovažoval obsah znaleckého posudku za relevantní. Takto formulovaná námitka dovolání nenaplnjuje uplatněný dovolací důvod, neboť nevytýká právní vadu napadeného rozhodnutí, ale brojí proti obsahu provedeného důkazu. Nad rámec přezkumu dovolání však Nejvyšší soud dodává, že pokud se podkladem pro označení skupin a hnutí, vyznávajícího rasistické, neonacistické či antisemitské názory a myšlenky, stala výroční zpráva Ministerstva vnitra Č. r., nelze takovému postupu nic vytknout. Zjišťování existence a případné monitorování takových skupin osob na území Č. r. evidentně spadá do kompetence této státní instituce“ (Nejvyšší soud 2006).

Soudní znalci v oblasti extremismu jsou obecně nadužíváni a jejich pozice se stala v českém prostředí mimořádně důležitá, zvláště v trestním řízení. Znalecké posudky však již byly využity i při zásazích státních orgánů do práva shromažďovacího a sdružovacího. V této souvislosti sice bylo několikrát apelováno na změnu přístupu a na větší samostatnost orgánů činných v trestním řízení (Ministerstvo vnitra 2008), praxe však zůstává v zásadě neměnná, a to i za situace, kdy je znalců „na extremismus“ nedostatek.

Politicizace a sekuritizace znalectví v ČR

Za situace, kdy soudní znalectví v oblasti extremismu nabylo na výše uvedeném významu, je pochopitelné, že se znalci a osoby podávající odborná vyjádření dostali do centra zájmu různých subjektů, které se o danou oblast zajímají. Soudní znalectví bylo politicizováno ve smyslu toho, že o něm jednaly jako o specifickém problému státní orgány (a to i na základě medializace), a dokonce došlo k určité sekuritizaci problematiky ve smyslu zohlednění hrozeb vůči soudním znalcům v oblasti extremismu ze strany bezpečnostních orgánů, zvláště pak na přelomu první a druhé dekády 21. století (Šťastný 2012).

Soudní znalci i osoby poskytující odborná vyjádření byli na jednu stranu zapojováni do dalších oblastí protixtremistické politiky, např. do připomínkových řízení o zprávách o extremismu (Zbořil 2000). Vypracovávali i různé druhy expertíz nemající charakter znaleckých posudků či manuály pro policii apod. Mediálně byli často chápáni i jako „morální autority“ a v zásadě docházelo i k jejich adoraci (Kručinská 2012).

Na straně druhé se stali soudní znalci terčem výpadů extremistů, kteří pochopili jejich význam. V situaci, kdy byl mezi lety 2002 až 2008 zapsán jediný znalec zabývající se touto oblastí – Miroslav Mareš –, se na něj soustředila výrazná pozornost (zvláště poté, co na základě jeho posudku byl rozpuštěn prvomájový pochod neonacistů v Brně v roce 2007). V kontextu vyžadovaného stále většího množství posudků (což znamenalo i větší množství času na úkor jiné činnosti) se zvyšovalo i riziko, byť některé posudky byly zpracovávány i pro obhajobu a její chráněnci hodnotily příslušné posudky pozitivně (Furých a Smílek 2012).

Po Marešově odstoupení z individuální znalecké činnosti bylo jmenováno několik nových soudních znalců (viz výše), vůči kterým i nadále směřovala kritika jak ze strany extremistů, tak ze strany zastánců výrazné svobody projevu (pro ně se stali znalci symboly a vnímanými důležitými nástroji „bojující demokracie“)⁵. Jak uvedlo Ministerstvo vnitra ve Zprávě o problematice extremismu na území ČR v roce 2012, docházelo „k cíleným verbálním útokům, nepřímému vyhrožování či obecně mediální šikaně konkrétních osob, zejména zástupců justice a soudních znalců“ (Ministerstvo vnitra 2012).

Důležitou roli v kritice znalecké činnosti a ve skandalizaci a diskreditaci jednotlivých znalců začal hrát aktivista Tomáš Pecina, který na své internetové stránce Paragraphos

⁵ Znalci jsou přitom chápáni i jako důsledek existence protixtremistické politiky. Např. diskutující pod nickem Leon Kreutzfeld na stránce Paragraphos 14. 8. 2014 uvedl: „Opet nutno podotknout ze bez debilních orwellovských zákonu by cele toto bizarni panoptikum ruznych extremistických „znalcu“ ani vubec nemohlo vzniknout. Hlavni vinu nenesou komedianti u soudu, ale crème de la crème v kocourkovskem parlamentu“ (Kreutzfeld 2014).

důkladně monitoruje justiční dění související s případy v extremistické oblasti (Mareš a Výborný 2013: 118). Vůči znalcům se soustředila i strategie obhájců v mnoha případech, přičemž tato soudní strategie a její medializace byly často vzájemně provázány. Skutečnosti (či domnělé skutečnosti), na něž je poukazováno v námitkách o podjatosti, jsou současně i předmětem medializace.

Obecně lze vysledovat tři hlavní dimenze, v nichž jsou znalci pro podjatost či nezpůsobilost napadáni:

1. jednání či vyjadřování znalců bez přímé vazby na případ, typicky námitky vůči Ivo Svobodovi za jeho mediální vyjádření vůči extremistům, které označil za „stupidní deprivovaná hovada“ (soud v jednom případě námitku podjatosti akceptoval) (Horáček 2012);

2. údajná ekonomická závislost znalců na orgánech činných v trestním řízení, což má údajně ovlivňovat jejich nezávislost⁶, případně na údajné předražování posudků (dosud není známo, že by této námitce bylo vyhověno);

3. Původ znalců, který podle kritiků neumožňuje jejich objektivitu (Mareš a Výborný 2014).

Problém z poslední dimenze byl zřejmě nejvíce medializovanou kauzou. Vůči Michalu Mazlovi byla v lednu 2012 vznesena specifická námitka v souvislosti se soudním procesem s aktivistkou Lucií Šlégrovou ohledně její adorace národního socialismu v projevech z roku 2010. Právní zástupce Lucie Šlégrové Petr Kočí označil Michala Mazla za podjatého, protože jeho příjmení údajně odkazuje na židovský původ. Jako osoba židovského původu pak nemá posuzovat otázky související s šoa, německým nacionálním socialismem apod. Soud tuto námitku neuznal, Kočí byl následně za tento výrok potrestán pozastavením činnosti u České advokátní komory a vypověděl plnou moc k obhajobě (Tydlitátová 2012: 139–140). Mazel však následně rezignoval na znaleckou činnost.

V ČR však zatím neproběhla výraznější debata, která by se týkala samotného zapojení sociálních věd do procesů v oblasti vnitřní bezpečnosti. V SRN je např. soustavně ze strany neomarxistických vědců kritizována za spolupráci se složkami v oblasti vnitřní bezpečnosti skupina tzv. teoretiků extremismu. Zde je ovšem hlavním důvodem to, že pod pojem extremismu jsou rovnocenně podřazováni pravíci i levíci extremisté (Mareš a Výborný 2013: 65–66). Kritizovaní němečtí vědci se nepodílejí na zpracování posudků, spíše vytvářejí odborný background pro aplikaci státní protixtremistické politiky. V tomto směru je v ČR zpracování posudků „bonusem“ ze strany některých vědců vůči strukturám vnitřní bezpečnosti. Lze spekulovat, že doposud nebyla výraznější debata ze strany „kritické vědy“ iniciována s ohledem na to, že naprostá většina posudků se týká pravíci extremistu.

⁶ K tomu uvedl státní zástupce Milan Richter: „Úvaha o tom, že by orgány činné v trestním řízení nemohly být majoritními zadavateli znaleckých posudků znalcům a znaleckým ústavům provádějícím znaleckou činnost v určitých odvětvích, by tak z logiky věci vylučovala ze znalecké činnosti nejen dotčeného znalce (podle názoru obviněných), nýbrž všechny shora zmíněné znalecké ústavy, které pro účely trestního řízení provádějí odborná zkoumání ročně v řádu tisíců případů. Ty jsou navíc přímo organizační složkou Policie ČR. Přesto o jejich způsobilosti ke znaleckým zkoumáním pro případnou podjatost z důvodu vztahu k policejním orgánům vedoucím přípravné řízení trestní není pochybováno“ (Richter 2013).

Závěr

Jak bylo v článku objasněno, k zapojení soudních znalců z oblasti sociálních věd do právního působení v oblasti právního vypořádání se s extremismem došlo v důsledku znalostní nouze a zároveň „zvýšené potřeby legitimizace“ důkazů v trestním a později i správním řízení. V zásadě v ČR nelze hovořit o výraznější „technokratizaci“ této oblasti v Radaelliho pojetí, naopak jsou patrné prvky politizace a dokonce sekuritizace. Počet sociálních vědců, kteří v ČR „slouží“ potřebám vnitřní bezpečnosti, je velmi malý (a to někteří znalci v oboru sociálních věd dle vzdělání sociálními vědci nejsou). Nicméně tato problematika se stala výrazně politizovaným až sekuritizovaným tématem, a to v situaci, kdy díky nedostatku či paralyzaci znalců kvůli aktivitě jejich odpůrců hrozilo, že bude narušen dosavadní proces protiextremistické represe. Samotné sociálněvědní aspekty (metodologie, etika apod.) doposud výrazněji ve veřejném diskursu tematizovány nebyly (s dílčí výjimkou Svobodova „foucaultovského“ přístupu). Z hlediska výzev do budoucnosti se s ohledem na dosavadní realitu jeví jako podstatné, aby sociální vědy nenahrazovaly obstarávání důkazních prostředků jinými, z hlediska práva vhodnějšími postupy. Orgány v trestním i správním řízení by neměly po znalcích vyžadovat notoriety a měly by je využívat způsobem, který odpovídá možnostem politologie a ostatních sociálních věd. V zásadě je tedy vhodné, aby význam sociálněvědního znalectví v oblasti extremismu oproti předchozímu a současnému stavu poklesl.

Prameny

- Furych, Robert a Jaroslav Smílek. 2012. *Deset tisíc extremistů*. Plzeň: IR.
- Hádková, Jana. 2007. „PhDr. Miroslav Gregorovič.“ *Český rozhlas*, 19. prosince. Cit. 15. července 2014 (http://www.rozhlas.cz/leonardo/anonce/_zprava/407858).
- Horáček, Aleš. 2012. „Soud vyloučil znalce z případu radikalky, označil extremisty za hovada.“ *iDNES.cz*, 10. dubna. Cit. 24. května 2015 (http://zpravy.idnes.cz/znalec-oznacil-extremisty-za-hovada-soud-ho-vyloucil-z-pripadu-radikalky-lucie-slegrove-gbi-/krimi.aspx?c=A120410_134658_usti-zpravy_alh).
- Kreuzfeld, Leon. 2014. „Diskuse k článku Labutí píseň Ivo Svobody.“ *Paragraphos*, 14. srpna. Cit. 24. května 2015 (<http://paragraphos.pecina.cz/2014/08/labuti-pisen-ivo-svobody.html#comment-form>).
- Kručínská, Tereza. 2012. „Proč jsou znalci extremismu ohrožený druh? (168 hodin).“ *Česká televize*, 17. ledna. Cit. 24. května 2015 (<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/160787-proc-jsou-znalci-extremismu-ohrozeny-druh>).
- Mareš, Miroslav. 2006. *Symboly používané extremisty na území ČR v současnosti: manuál pro Policii ČR*. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky.
- Ministerstvo spravedlnosti. 2014. *Seznam ústavů kvalifikovaných pro znaleckou činnost*. Cit. 15. července 2014 ([http://datalot.justice.cz/justice/znust.nsf/\\$\\$\\$Search?OpenForm](http://datalot.justice.cz/justice/znust.nsf/$$$Search?OpenForm)).
- Ministerstvo vnitra. 2001. *Zpráva o problematice extremismu na území České republiky v roce 2000*. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky.
- Ministerstvo vnitra. 2013. *Zpráva o problematice extremismu na území České republiky v roce 2012*. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky.

- Ministerstvo vnitra. 2008. *Stručný zápis z 5. jednání pracovní skupiny pro právní aspekty problematiky extremismu*. (Archiv autora.)
- Nejvyšší soud. 2006. *Usnesení 5 Tdo 79/2006*. Brno: Nejvyšší soud České republiky.
- Obvodní soud pro Prahu 6. 2007. *Rozsudek 2 T 116/2004*. Praha: Obvodní soud pro Prahu 6.
- Policejní prezidium České republiky. 1998. *Grafické symboly – stanoviska Nejvyššího státního zastupitelství a Nejvyššího soudu České republiky – sdělení*. (Kopie knihovna ARC-VSPSV Kolin.)
- Šabata, Karel. 2009. *Extremismus. Metodický materiál SL 54/2006*. Brno: Nejvyšší státní zastupitelství.
- Škoch, Petr. 2012. „Rok 2012 a novela zákona č. 36/1967 Sb., o znalcích a tlumočnicích.“ *Znalecký portál*, 12. ledna. Cit. 24. května 2015 (http://www.znaleckyportal.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=182:rok-2012-a-novela-zakona-c-361967-sb-o-znalcich-a-tlumocnicich&-catid=204:znalectvi-obecne&Itemid=306).
- Šťastný, Jiří. 2012. „Extremisté mají novou strategii, snaží se ‚likvidovat‘ znalce.“ *iDNES.cz*, 13. ledna. Cit. 24. května 2015 (http://zpravy.idnes.cz/extremiste-maji-novou-strategii-snazi-se-likvidovat-znalce-pqh-/domaci.aspx?c=A120113_112431_domaci_js).
- Vofříšek, Jaroslav. 1995. *Pražský politický proces 1994 ve věci Týdeníku politika*. Praha: vydavatel ne- uведен.
- Zákon č. 36/1967 Sb., o znalcích a tlumočnicích, v platném znění.
- Zákon č. 40/2009 Sb., v platném znění.
- Zbořil, Zdeněk. *Zpráva o problematice extremismu na území České republiky v roce 1999*. Č. j.: OŘ-706-20/A-2000 (lektorský posudek). Praha: Filosofická fakulta Univerzity Karlovy.

Literatura

- Burian, Michal. 2012. *Sudetoněmecké nacionalistické a tělovýchovné organizace a československý stát v letech 1918–1938*. Praha: Karolinum.
- Fiala, Petr a Miroslav Mareš. „Programová analýza SPR-RSČ a KSČM z hlediska politického extremismu.“ Pp. 95–104 in P. Fiala (ed.). *Politický extremismus a radikalismus v České republice*. Brno: Masarykova univerzita.
- Fischer, Frank. 2009. *Democracy and Expertise: Reorienting Policy Inquiry*. Oxford: Oxford University Press.
- Fryšták, Marek. 2010. „Odborné vyjádření versus znalecký posudek.“ In *Dny práva – 2010 – Days of Law*. Brno: Právnická fakulta MU. Cit. 15. července 2014 (<http://www.law.muni.cz/content/cs/proceedings/>).
- Fryšták, Marek a Zdeněk Krejčí. 2009. *Postavení znalce v trestním řízení*. Brno: Právnická fakulta, Masarykova univerzita.
- Chmelík, Jan. 2001. *Extremismus a jeho právní a sociologické aspekty*. Praha: Linde.
- Keller, Jan. 1998. „Extremismus a stigmatizace. Případ ekologických hnutí.“ Pp. 75–79 in P. Fiala (ed.). *Politický extremismus a radikalismus v České republice*. Brno: Masarykova univerzita.
- Křístek, Lukáš. 2013. *Znalectví*. Praha: Wolters Kluwer.
- Mareš, Miroslav. 2003. *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*. Brno: Barrister & Principal a Centrum strategických studií.
- Mareš, Miroslav. 2013. „Soudobý výzkum extremismu v Německu a jeho středoevropský dopad.“ *Politologický časopis* 20 (4): 526–543.
- Mareš, Miroslav a Štěpán Výborný. 2013. *Militantní demokracie ve střední Evropě*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Mareš, Miroslav a Štěpán Výborný. 2014. *Problematika soudního znalectví (prezentace)*. Kroměříž: Justiční akademie.

- Mazel, Michal. 1998. „Oponenti systému. Přehled radikálních a extremistických organizací v České republice.“ Pp. 117–277 in P. Fiala (ed.). *Politický extremismus a radikalismus v České republice*. Brno: Masarykova univerzita.
- Musil, Jan. 2010. „Hodnocení znaleckého posudku.“ *Kriminalistika* 43 (3). Cit. 4. května 2015 (<http://www.mvcr.cz/clanek/hodnoceni-znaleckeho-posudku.aspx>).
- Radaelli, Claudio M. 1999. „The Public Policy of the European Union: Whither Politics of Expertise?“ Cit. 24. května 2015 (http://aei.pitt.edu/2368/1/002577_1.PDF).
- Richter, Milan. 2013. *Judikatura a vybrané hmotněprávní aspekty. Prezentace pro Policii ČR*. Brno: Městské státní zastupitelství.
- Svoboda, Ivo. 2013. *Specifické kriminalistické metody vyšetřování projevů pravicového politického extremismu ve vztahu ke znaleckému zkoumání*. Habilitační práce. Praha: Policejní akademie ČR.
- Tydlitátová, Věra. 2013. *E-antisemitismus. Projevy antisemitismu na českém internetu*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

Autor

Miroslav Mareš je garantem oboru Bezpečnostní a strategická studia na Katedře politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně a působí i na Mezinárodním politologickém ústavu téže fakulty. Zaměřuje se na výzkum politického extremismu a terorismu ve střední Evropě. Je mimo jiné autorem publikací *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR* (2003), *Terorismus v ČR* (2005), *Extremismus – Theorien – Konzepte – Formen* (2012, spolu s Astrid Bötticher), *Militantní demokracie ve střední Evropě* (2013, spolu se Štěpánem Výborným) a dále autorem či spoluautorem více než 200 odborných textů. V letech 2001–2008 působil jako soudní znalec v oboru kriminalistika – společenská závadnost textů a zástupné symboly. V letech 2008–2009 byl konzultantem pro Organizaci pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OSCE). V letech 2013–2014 se podílel na aktivitách Sítě pro zvyšování povědomí o radikalizaci při Evropské unii (RAN). Je členem Evropské sítě pro záležitosti terorismu (EENET).

Kontakt: mmares@fss.muni.cz